



BO'LAJAK TARBIYACHILARNING KOGNITIV QOBILIYATLARINI RIVOJLANTIRISHNING NAZARIY MODELI

<https://doi.org/10.5281/zenodo.14000533>

Bazarbaeva Ayjamal Kdirbaevna

*Ajiniyoz nomidagi Nukus davlat
pedagogika instituti o'qituvchisi*

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada bo'lajak tarbiyachilarning kognitiv qobiliyatlarini rivojlantirishning nazariy modeli tahlil qilinadi. Kognitiv qobiliyatlar ta'lim jarayonida muhim o'rin tutadi va tarbiyachilarni bolalar bilan samarali ishlashga tayyorlaydi. Maqolada Piaget, Vygotsky va Mayer kabi olimlarning nazariyalari asosida kognitiv rivojlanishning asosiy bosqichlari ko'rib chiqiladi. Shuningdek, amaliy faoliyat va refleksiya orqali tarbiyachilarning kognitiv qobiliyatlarini yanada rivojlantirishga qaratilgan metodlar tahlil qilinadi. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining sohadagi qarorlari va ularning kognitiv qobiliyatlarni rivojlantirishga ta'siri ham ko'rsatilgan.

Kalit so'zlar

Kognitiv qobiliyatlar, bo'lajak tarbiyachilar, Piaget nazariyasi, Vygotsky nazariyasi, Mayer nazariyasi, amaliy faoliyat, refleksiya, Prezident qarorlari, pedagogik texnologiyalar.

Kognitiv qobiliyatlar - bu bilimlarni idrok etish, tushunish, eslab qolish, o'ylash va muammolarni hal qilish qobiliyatlaridir. Bo'lajak tarbiyachilarning kognitiv qobiliyatlarini rivojlantirish nazariyasi pedagogik faoliyatda muhim ahamiyat kasb etadi, chunki bu qobiliyatlar bolalar bilan ishlashda zarur bo'lgan ko'nikma va bilimlarni egallashni ta'minlaydi. Ushbu maqolada bo'lajak tarbiyachilarning kognitiv qobiliyatlarini rivojlantirishga yo'naltirilgan nazariy modelni tahlil qilamiz.

Kognitiv qobiliyatlar va ularning tarbiyachilar faoliyatidagi ahamiyati:- kognitiv qobiliyatlar pedagogik jarayonning asosi hisoblanadi, chunki tarbiyachilar bolalarning aqliy rivojlanishi, idrok etishi va dunyoqarashini kengaytirishda muhim rol o'ynaydilar.

Kognitiv qobiliyatlar quyidagi asosiy komponentlardan iborat:

- Diqqat: Tarbiyachi bolalarning e'tiborini ta'lim jarayoniga jalb qilish va diqqatini uzoq vaqt davomida saqlay bilishi kerak.



- Xotira: Ta'lim berish jarayonida ma'lumotlarni eslab qolish va kerakli vaqtda eslab turish qobiliyati.
 - Muammolarni hal qilish: Tarbiyachi bolalarning muammolarni hal qilish ko'nikmalarini rivojlantirish uchun ularga to'g'ri yo'l ko'rsatishi kerak.
 - O'ylash qobiliyati: Tarbiyachi bolalarni mantiqiy va tanqidiy fikrlashga o'rgatish uchun o'zi ham bu qobiliyatlarni egallagan bo'lishi lozim.
- Kognitiv qobiliyatlarni rivojlantirishga yo'naltirilgan nazariy model

Kognitiv qobiliyatlarni rivojlantirishning nazariy modeli quyidagi bosqichlardan iborat:

1. Bilim asosini shakllantirish:

Dastlab, tarbiyachilarga nazariy bilimlar beriladi. Bu bosqichda diqqat, xotira va o'ylash qobiliyatlarini rivojlantirish uchun maxsus usullar va texnikalar o'rgatiladi. Masalan, diqqatni rivojlantirish uchun mantiqiy o'yinlardan foydalanish mumkin.

Misol: Mashg'ulotlar davomida bo'lajak tarbiyachilarga bolalar bilan "Qayerda men?" kabi o'yinni o'tkazish tavsiya etiladi, bu o'yin bolalarning e'tiborini rivojlantirishga yordam beradi. Bu orqali tarbiyachilar ham diqqatni qanday jalb qilishni o'rganadilar.

2. Amaliy faoliyat orqali rivojlantirish:

Ikkinchi bosqichda tarbiyachilar o'z bilimlarini amaliyotda qo'llay boshlaydilar. Kognitiv qobiliyatlarni rivojlantirish uchun interaktiv mashg'ulotlar, muammolarni hal qilish vazifalari, munozaralar tashkil qilinadi. Hozirgi kunda mashg'ulot jarayonlarida yangi pedagogik texnologiyalarning —Triz, —Ebru,—Aqliy hujum, —Klaster, — Baliq, T—B B Bl, —Alfavit metodi, va boshqa usullaridan keng foydalanib kelinmoqda.[1]

Misol: Tarbiyachi bolalar guruhida "Muammo yechimi" mashg'ulotini o'tkazadi. Masalan, bola rasm chizishda qiyinchilikka duch kelganida, muammoni birgalikda hal qilish uchun bolalar o'rtasida munozara olib boriladi.

3. Refleksiya va tahlil:

Ushbu bosqichda bo'lajak tarbiyachilar o'zlarining amaliy tajribalarini tahlil qilishadi, qiyinchiliklarga duch kelish sabablarini izlashadi va kelajakdagi faoliyatini rejalashtiradilar. Bu bosqichda o'qituvchi va talabalar o'zaro fikr almashadilar.

Misol: O'qituvchi amaliy mashg'ulotlardan so'ng har bir tarbiyachi bilan alohida suhbat o'tkazib, ularning muammolarini muhokama qiladi va qaysi qobiliyatlar ustida ko'proq ishlash kerakligini belgilaydi.

4. Yaratgan bilimlarini kengaytirish:



So'nggi bosqichda bo'lajak tarbiyachilar o'z kognitiv qobiliyatlarini chuqurlashtirish va kengaytirish uchun mustaqil izlanishlar olib boradilar. Ular ilmiy maqolalar, yangi pedagogik texnologiyalar bilan tanishadilar va ularni amaliyotga tatbiq etishga harakat qiladilar.

Misol: Tarbiyachi bolalarning o'yinga bo'lgan qiziqishini tahlil qilib, yangi o'quv vositalarini kiritadi, masalan, onlayn o'yinlarni ta'lim jarayoniga qo'shish orqali ularning o'ylash va muammolarni hal qilish qobiliyatlarini rivojlantiradi.

Kognitiv qobiliyatlarni rivojlantirishning nazariy yondashuvlari. Kognitiv qobiliyatlarni rivojlantirishda turli nazariy yondashuvlar mavjud. Ularning har biri pedagogik jarayonda muhim ahamiyatga ega va bo'lajak tarbiyachilarni tayyorlashda qo'llanilishi mumkin:

1. Piagetning kognitiv rivojlanish nazariyasi:

J. Piagetning nazariyasiga ko'ra, insonning kognitiv rivojlanishi turli bosqichlarda sodir bo'ladi.

Tarbiyachilar bolalarning rivojlanish bosqichlarini tushunishi orqali ularga mos pedagogik usullarni tanlash imkoniyatiga ega bo'ladilar.

Misol: 5-7 yoshli bolalar konkret operatsiyalar bosqichida bo'ladi, bu esa ularga tasavvurlarga asoslangan o'yinlar va amaliy mashg'ulotlar orqali bilim berish samarali ekanligini anglatadi.[2]

2. Vigotskiyning sotsiokultural nazariyasi:

L.S. Vigotskiy nazariyasiga ko'ra, bilim va qobiliyatlar ijtimoiy hamkorlik orqali rivojlanadi. Bo'lajak tarbiyachilar bolalar bilan o'zaro muloqot qilish, o'quvchilar o'rtasidagi ijtimoiy hamkorlikni rivojlantirish orqali ta'lim jarayonini tashkil qilishlari zarur.[3]

Misol: Tarbiyachi bolalar guruhida turli loyihalar va ijodiy mashg'ulotlarni tashkil etib, ularni jamoaviy ishlashga jalb qiladi.

3. Mayerning multikognitiv yondashuvi:

Richard Mayer kognitiv qobiliyatlarni rivojlantirishda multimediyaviy vositalaridan foydalanishni taklif qiladi. Bo'lajak tarbiyachilar multimediyaviy orqali bilimni idrok etish, tahlil qilish va saqlab qolish qobiliyatlarini rivojlantirishda innovatsion usullarni qo'llashlari mumkin.

Misol: Tarbiyachi bolalarga interaktiv darslarni o'tkazish uchun videolar, rasmlar, slaydlar va onlayn o'yinlardan foydalanadi.

Amaliy bosqichlar; Kognitiv qobiliyatlarni rivojlantirishning nazariy yondashuvlarini amaliyotga tatbiq etishda quyidagi asosiy bosqichlar kuzatiladi:

1. Diagnostika va dastlabki tayyorgarlik:

Bo'lajak tarbiyachilar kognitiv qobiliyatlarining hozirgi darajasini aniqlash uchun diagnostik tadqiqotlar o'tkaziladi. Bu jarayon ularga qaysi qobiliyatlar ustida ishlash kerakligini belgilashga yordam beradi.



Misol: Kognitiv testlar va intervyular o'tkazilib, talabalarning xotira, e'tibor va muammolarni hal qilish darajasi o'lchanadi.

2. Faol o'quv jarayoni:

Tarbiyachilarni tayyorlashning asosiy jarayonida kognitiv qobiliyatlarni rivojlantiruvchi mashg'ulotlar, treninglar va seminarlar o'tkaziladi. Faol o'quv jarayoni ularning analitik fikrlashini, kreativ qobiliyatlarini va muammolarni hal qilish ko'nikmalarini oshiradi.

Misol: Bolalar bilan ishlashda interaktiv metodlar, masalan, rol o'yinlari, munozaralar va eksperimentlar yordamida ularning muammolarni hal qilish ko'nikmalarini rivojlantirish o'rgatiladi.

3. Amaliy faoliyat va tajriba:

Tarbiyachilar o'zlari o'rgangan nazariy bilimlarni amaliyotda sinab ko'rishadi. Ushbu bosqichda ularning kognitiv qobiliyatlarini yanada rivojlantirishga qaratilgan turli metodlar va pedagogik texnologiyalar qo'llaniladi. Amaliy faoliyat davomida tarbiyachilar bolalar bilan birgalikda muammolarni hal qilish va ularni tahlil qilishni o'rgatish orqali o'z tajribalarini oshiradilar.

Misol: Tarbiyachilar maktabgacha ta'lim muassasalarida amaliyot o'tkazadi, bolalar guruhlarini bilan ishlaydi va darslarni tashkil etadi. Bu jarayonda muammolarni hal qilish va ijodiy fikrlashga asoslangan o'quv mashg'ulotlari qo'llaniladi.

4. Refleksiya va natijalarni tahlil qilish:

Amaliyotdan so'ng tarbiyachilar o'z tajribalarini tahlil qiladi va natijalarni baholaydi. Bu jarayon ularga kelgusidagi faoliyatlari uchun qaysi qobiliyatlarni rivojlantirish kerakligini belgilashga yordam beradi. Refleksiya ularga samarali o'quv metodlarini tanlash va kelajakda foydalanish uchun strategiyalarni ishlab chiqishda muhim ahamiyatga ega.

Misol: Amaliyot yakunida tarbiyachilar darslarni tahlil qilib, bolalarning qanday natijalarga erishganligini va qaysi usullar samarali bo'lganligini muhokama qilishadi. Natijalarga ko'ra, kelajakdagi mashg'ulotlarda ishlatiladigan yondashuvlar aniqlanadi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti tomonidan ta'lim sohasida qabul qilingan qarorlar, bo'lajak tarbiyachilarning kognitiv qobiliyatlarini rivojlantirishga qaratilgan ta'lim sifatini yaxshilash va kadrlar tayyorlash jarayonlarini modernizatsiya qilishga katta ahamiyat qaratadi.

1. O'zbekiston Respublikasining 2019-yil 29-apreldagi "Ta'lim sifatini oshirish va kadrlar tayyorlash tizimini takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PQ-4310-sonli Qarori:[6]



• Ushbu qaror ta'lim tizimini isloh qilish va tarbiyachilarning malakasini oshirishga yo'naltirilgan. U kognitiv qobiliyatlarni rivojlantirish uchun zamonaviy pedagogik texnologiyalarni joriy etishni o'z ichiga oladi.

2. 2018-yil 5-sentabrdagi "O'zbekistonda maktabgacha ta'lim tizimini tubdan takomillashtirish to'g'risida" gi PF-5538-sonli Farmoni:

• Maktabgacha ta'limda sifatni oshirish va yangi o'quv dasturlarini joriy etish orqali tarbiyachilarning bilim va ko'nikmalarini rivojlantirish haqida. Ushbu farmon doirasida kognitiv qobiliyatlarni rivojlantirishga qaratilgan dasturlarni ishlab chiqish ham ko'zda tutilgan.

3. 2020-yil 6-noyabrdagi "Ilm-fan va ta'lim sohasida innovatsiyalarni rivojlantirish to'g'risida" gi PF-6097-sonli Farmoni:

• Ushbu farmon maktabgacha ta'lim tizimida kognitiv ko'nikmalarni rivojlantirishga qaratilgan yangi innovatsion metodlarni keng joriy qilishga oid. O'qituvchilarni malaka oshirish va qayta tayyorlash, shuningdek, ularning kasbiy qobiliyatlarini oshirishning muhim yo'nalishlarini belgilaydi.

Bu qarorlar ta'lim sifatini oshirish, pedagoglarning kognitiv ko'nikmalarini rivojlantirish, zamonaviy texnologiyalar va innovatsion yondashuvlarni joriy etishni ta'minlashga qaratilgan bo'lib, kelajakdagi tarbiyachilar uchun yangi imkoniyatlar yaratadi.

Xulosa qilib aytganda bo'lajak tarbiyachilarning kognitiv qobiliyatlarini rivojlantirish – bu murakkab va ko'p bosqichli jarayon bo'lib, u nazariy bilimlar, amaliy tajriba va refleksiya asosida shakllanadi. Piaget, Vigotskiy, Mayer kabi olimlarning nazariyalari kognitiv qobiliyatlarni shakllantirishda muhim metodik asos hisoblanadi. Ushbu jarayonning muvaffaqiyati pedagogik yondashuvlar to'g'ri tanlanganligi va o'quvchilarning individual xususiyatlariga moslashtirilganligiga bog'liqdir. Shu bilan birga, kognitiv rivojlanishni amalga oshirishda zamonaviy texnologiyalar va interaktiv metodlardan samarali foydalanish lozim. Tarbiyachilar kognitiv qobiliyatlarni rivojlantirish orqali nafaqat o'z kasbiy mahoratini oshiradilar, balki kelajak avlodga yanada chuqur bilimlar bera olishadi.[4]

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Bazarbaeva A. Bo'lajak tarbiyachilarning kognitiv qobiliyatlarini rivojlantirishning amaliy-texnologik tizimi// Ajiniyoz nomidagi Nukus davlat pedagogika instituti FAN va JAMIYAT Ilmiy-uslubiy jurnal №3.2023 8-10 b

2. Piaget, J. (1972). The Psychology of the Child. New York: Basic Books.

3. Vygotsky, L.S. (1978). Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes. Cambridge: Harvard University Press.



4. Mayer, R. E. (2001). Multimedia Learning. Cambridge: Cambridge University Press.

5. O‘zbekiston Respublikasining 2019-yil 29-apreldagi “Ta’lim sifatini oshirish va kadrlar tayyorlash tizimini takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PQ-4310-sonli Qarori.